

АДРИЈАНА ГРМУША¹
Институт за политичке студије
Београд

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ ЧЛАНАК
UDK: 364.636:373.5057.874
BIBLID: 0353-7129, 31(2026)1, p.83-96
DOI 10.5937/norma31-67591

СТАВОВИ О ОДОБРАВАЊУ НАСИЛНОГ ПОНАШАЊА И ИСПОЉАВАЊЕ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА У БЕОГРАДСКИМ СРЕДЊИМ ШКОЛАМА²

Резиме: У раду су представљени резултати студије пресека о повезаности ставова ученика о одобравању насилног понашања са испољавањем вршњачког насиља, као и о разликама у овим ставовима у зависности од пола, разреда и улоге ученика у вршњачком насиљу. Истраживање је спроведено школске 2020/ 2021. године на узорку од 2008 ученика од I до IV разреда из 19 средњих школа у Београду. Резултати показују да је већи степен испољавања вршњачког насиља повезан са већим одобравањем насилног понашања. Девојчице су у мањој мери одобравале насилно понашање у односу на дечаке, док разлике према разреду нису утврђене. Према улози у вршњачком насиљу, насилници и насилници-жртве одобравали су насилно понашање у већој мери, док су неукључени ученици и жртве најснажније исказивали ставове противљења таквом понашању. Налази указују на значај превентивних активности усмерених на насилнике и насилнике-жртве, пре свега кроз преиспитивање уверења којима се насиље оправдава или нормализује и развијање социјално-емоционалних компетенција.

Кључне речи: вршњачко насиље, ставови о одобравању насилног понашања, испољавање вршњачког насиља, улоге ученика у вршњачком насиљу

Увод

Школа као образовно-васпитна институција представља један од кључних контекста развоја деце и младих. У школском окружењу ученици бораве са

1 adrijana.grmusa@ips.ac.rs

2 Истраживање представљено у овом раду реализовано је у оквиру ширег истраживања спроведеног за потребе израде докторске дисертације аутора под насловом „Вршњачко насиље као безбедносни ризик у средњим школама“, одбрањено 30. 9. 2022. године на Факултету безбедности Универзитета у Београду под менторством проф. др Слађане Ђурић. У односу на узорак приказан у дисертацији, ово истраживање обухвата шири узорак ученика, будући да су у анализу укључени и ученици првог разреда средње школе.

вршњацима, испуњавају различите задатке и усвајају права и обавезе под надзором и вођством наставника. На тај начин школа не доприноси само стицању знања, већ и стицању моралних начела, социјалних вештина и вредности које обликују понашање ученика у односима са другима. Међутим, за неке ученике школа постаје и окружење у ком се суочавају са вршњачким насиљем, што може имати значајне последице по њихов психо-физички и социјални развој. Вршњачко насиље је специфичан облик агресивног понашања међу ученицима, а подразумева намерне и понављане негативне поступке једног или више ученика усмерене према ученику који се налази у позицији стварне или перципиране неравнотеже моћи (Olweus, 1993; Olweus & Limber, 2010). Међутим, дискрепанса у концептуализацији и операционализацији вршњачког насиља отежава утврђивање његове распрострањености. Мета-анализа 80 студија из различитих региона света, спроведена на узорку ученика старости од 12 до 18 година, показала је да је 35% ученика било укључено у насилну вршњачку интеракцију (Modecki et al., 2014). Истраживање реализовано у 144 државе показало је да је 32% ученика у доби од 11 до 15 година било изложено вршњачком насиљу (UNESCO, 2019). Када је реч о Србији, истраживања реализована у основним школама показују да је између 24% и 25% ученика било изложено вршњачком насиљу, док је између 7,5% и 10,7% ученика испољавало насилно понашање према вршњацима (Pejović Milovančević et al., 2007; Попадић и др., 2014).

У најпознатијој класификацији улога ученика у вршњачком насиљу разликују се насилници, жртве и насилници-жртве (Olweus, 1993). Истраживања показују да се насилно понашање започето у основној школи често наставља и током средњошколског периода (Farrington, 1993), те да су насилници под већим ризиком од употребе психоактивних супстанци (Arcadepani et al., 2020) и учешћа у кривичним делима у каснијем животном добу (Klomek et al., 2015). Код жртава се чешће уочавају депресивност, анксиозност, осећај усамљености, суицидалне мисли и покушаји самоубиства (Ren et al., 2023). Насилници-жртве сматрају се групом ученика са највећим ризиком од интернализованих и екстернализованих проблема (Copeland, 2013).

Имајући у виду распрострањеност вршњачког насиља и последице које оставља на ученике који су у њега укључени, испитивање фактора повезаних са његовим испољавањем значајно је за његово разумевање и превеницију. У оквиру социјално-еколошког приступа, заснованог на Бронфренбренеровој теорији еколошких система (Bronfrenbrenner, 1979), вршњачко насиље сагледава се као резултат сложене интеракције различитих фактора који делују на више нивоа, а то су индивидуални ниво, ниво непосредног окружења ученика (породица, школа и вршњачка група) и шири друштвени ниво. У оквиру индивидуалног нивоа, посебно место имају ставови ученика о одобравању насилног понашања.

У ширем смислу, ставови се могу одредити као релативно трајне предиспозиције појединца да одређену појаву процењује позитивно или негативно. Они обухватају когнитивну компоненту, односно уверења о појави, афективну

компоненту, односно осећања која се за њу везују и бихејвиоралну компоненту, односно спремност на одређени начин понашања према тој појави (Petty & Cacioppo, 1986). У ужем смислу, у истраживањима вршњачког насиља ставови ученика о одобравању насилног понашања најчешће се операционализују као уверења и морални судови ученика о прихватљивости или неприхватљивости испољавања насилног понашања (Salmivalli & Voeten, 2004). Испитивање ових ставова значајно је за разумевање њихове потенцијалне склоности ка таквом понашању, будући да ставови могу бити повезани са начином на који ученици процењују и поступају у вршњачким интеракцијама (Pickens, 2005). Претходна истраживања показују да су ученици који у већој мери одобравају и подржавају насилно понашање чешће испољавали вршњачко насиље у поређењу са другим ученицима (Espelage et al., 2018; Rigby, 2005; Salmivalli & Voeten, 2004; Van Goethem et al., 2010). Ригби (Rigby, 2005) је на узорку ученика основних и средњих школа у Аустралији показао да негативни ставови према ученицима који су изложени вршњачком насиљу позитивно доприносе предвиђању испољавања вршњачког насиља. Једно од малобројних истраживања у Србији усмерених на ставове ученика о одобравању насилног понашања, спроведено на узорку ученика средњих школа, показало је да ученици који у већој мери одобравају насилно понашање чешће испољавају физичко и вербално вршњачко насиље. Међутим, налази истраживања указују да овај однос није једнозначан, већ да зависи од облика насилног понашања и индивидуалних карактеристика ученика, посебно агресивности (Ољача и др., 2015).

Ови налази су конзистентни са резултатима истраживања о карактеристикама ученика који испољавају насилно понашање. Наиме, насилници су у већој мери пријављивали да је забавно и пријатно учествовати у физичком вршњачком насиљу, да жртве често заслужују оно што им се дешава и да је учествовање у вршњачком насиљу извор високог статуса и популарности у вршњачкој групи (Cook et al., 2010; McConville & Cornell, 2003). Претходна истраживања указују и на постојање разлика у ставовима о одобравању насилног понашања у односу на пол, разред и улогу ученика у вршњачком насиљу. Девојчице и млађи ученици показују већу склоност ка подржавајућим ставовима према ученицима који су изложени вршњачком насиљу (Dymnicki et al., 2011; Salmivalli & Voeten, 2004; Swearer & Cary, 2003) и имају израженије ставове противљења насилном понашању у поређењу са дечацима и старијим ученицима. Поводом улога у вршњачком насиљу утврђено је да су насилници имали најизраженије ставове одобравања вршњачког насиља, затим насилници-жртве, док су жртве показивале најнижи степен одобравања (Wang et al., 2015).

Имајући у виду да у Србији до сада није било довољно истраживања која су истовремено обухватила ставове ученика о одобравању насилног понашања, испољавање вршњачког насиља и улоге ученика у његовој динамици, постојала је потреба за истраживањем које би повезало ове аспекте. Одговарајући на ту потребу у контексту ширег истраживања описаног у методолошком делу, предмет

истраживања представљеног у овом раду односи се на ставове ученика о одобравању насилног понашања и њихову повезаност са испољавањем вршњачког насиља у београдским средњим школама. Циљ истраживања обухватио је утврђивање начина на који су ставови ученика о одобравању насилног понашања повезани са испољавањем вршњачког насиља, те повезаности тих ставова са полом, разредом и улогом ученика у вршњачком насиљу.

Методологија

Контекст истраживања

Резултати истраживања приказани у овом раду проистекли су из ширег истраживања о карактеристикама вршњачког насиља у београдским средњим школама које је спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора. У односу на узорак приказан у дисертацији, у овом раду анализиран је шири узорак, будући да су укључени и ученици првог разреда средње школе.

Процедура истраживања

Истраживање је спроведено током школске 2020/2021. године. Реализовано је у условима примене посебних мера заштите у школама услед епидемије „ковид-19“, што је утицало на организацију прикупљања података. Упитник је даван у писаној форми ученицима који су присуствовали настави у време анкетирања, и то у најмање два одељења из сваког разреда. Будући да су, услед епидемиолошких мера, одељења била подељена у две групе, анкетирани су ученици који су тог дана похађали наставу у школи, док је друга група наставу пратила на даљину.

Пре попуњавања упитника ученицима је објашњена сврха истраживања, начин одговарања на питања, да је учешће анонимно и да ће подаци бити коришћени искључиво за потребе научноистраживачког рада. За попуњавање упитника било је предвиђено 30 минута, што је одговарало трајању једног школског часа у време реализације истраживања. У свим школама избегнуто је анкетирање током првог и последњег часа наставе.

Испитаници

Истраживањем је обухваћено 2008 ученика од I до IV разреда из 19 средњих школа са подручја Београдског статистичког региона, и то из 13 школа у градским и 6 школа у приградским општинама. Од укупног броја школа, 7 су биле гимназије, а 12 стручне школе. Посматрано према полу, структура узорка на нивоу целокупног узорка била је уравнотежена: 47,6% чинили су ученици мушког пола, а 52,4% ученици женског пола. Такође, и расподела узорка према

разреду била је уједначена, при чему су ученици I, II, III и IV разреда били заступљени са 23,2%, 24,1%, 23,7% и 28,9%, редом.

Инструмент исцртавања

Прикупљање података спроведено је техником анкетирања током школске 2020/2021. године. Као истраживачки инструмент коришћен је упитник који су ученици анонимно попуњавали у току једног школског часа. С обзиром на то да је овај рад проистекао из ширег истраживања, у анализи је коришћен само онај део упитника који је одговарао предмету и циљевима овог рада.

Испољавање вршњачког насиља процењивано је помоћу осам ставки заснованих на Олвеусовом упитнику о вршњачком насиљу (Olweus Bully/Victim Questionnaire – OBVQ) (Olweus, 1996). Учесталост испољавања вршњачког насиља процењивана је на четворостепеној Ликертовој скали са следећим одговорима: 1) никада; 2) једном или двапут; 3) више пута; и 4) скоро свакодневно. Анализом главних компоненти издвојен је један фактор, који је објаснио 54,64% укупне варијансе, док је Кронбахов коефицијент алфа износио 0,886. Изложеност вршњачком насиљу процењивана је на исти начин, помоћу осам ставки заснованих на Олвеусовом упитнику о вршњачком насиљу и исте четворостепене Ликертове скале. Анализа главних компоненти показала је једнофакторску структуру скале, при чему је издвојени фактор објаснио 45,20% укупне варијансе, а Кронбахова алфа износила је 0,817.

На основу одговора ученика формиране су четири категорије улога у вршњачком насиљу, а то су: жртве – ученици који су били изложени вршњачком насиљу и нису га испољавали; насилници – ученици који су испољавали вршњачко насиље и нису му били изложени; насилници-жртве – ученици који су били изложени вршњачком насиљу и испољавали су га; неукључени – ученици који нису били изложени вршњачком насиљу и нису га испољавали. Као критеријум за сврставање у одређену категорију примењена је гранична вредност „више од једном месечно“ (Olweus, 1996), која је на примењеној скали одговарала одговорима под 3 и 4.

За процену ставова о одобравању насилног понашања примењена је скала коју су дизајнирали Салмивали и Ветен (Salmivalli & Voeten, 2004). Скала је обухватала девет ставки, а ученици су степен слагања са наведеним тврдњама процењивали на петостепеној Ликертовој скали (од 1 – уопште се не слажем до 5 – потпуно се слажем). Укупан скор на скали израчунат је као просечна вредност одговора на свим ставкама. Фактор одобравања насилног понашања објаснило је 34% укупне варијансе. Виши скор на скали указивао је на нижи степен одобравања насилног понашања, односно на израженије неодобравање таквог понашања, док је нижи скор указивао на виши степен његовог одобравања. Одређене ставке биле су инверзно формулисане и пре анализа реверзно су кодиране тако

да виши скор доследно указује на више нивое испитиваног конструкта. Кронбахова алфа износила је 0,77.

Обрада података

У обради података коришћене су мере дескриптивне статистике, односно фреквенције, аритметичка средина и стандардна девијација. Од техника инференцијалне статистике примењени су Пирсонов коефицијент корелације, т-тест за независне узорке и једнофакторска анализа варијансе. Статистичка обрада података спроведена је у софтверском пакету SPSS (верзија 20.0).

Резултати

Од укупно 2008 испитаних ученика, за њих 57 недостајали су подаци неопходни за одређивање улоге у вршњачком насиљу, те је у даљу анализу укључен 1951 ученик. Од тог броја, жртве су чиниле 408 ученика (20,9%), насилници 67 ученика (3,4%), насилници-жртве 117 ученика (6,0%), док је 1359 ученика (69,7%) сврстано у категорију неукључених. Жртве су чиниле нешто више од петине укупног броја ученика и представљале су најбројнију групу међу ученицима укљученим у вршњачко насиље. Било их је приближно шест пута више него насилника. У улози насилника-жртве било је око 1,7 пута више ученика него у улози насилника, док је та група била око 3,5 пута мања у односу на групу жртава.

Дескриптивни показатељи за скалу *Ставови о одобравању насилног понашања* (Табела 1) показују да је просечан скор ученика износио $4,43 \pm 0,69$, у распону од 1,00 до 5,00. Овај резултат указује на то да у просеку ученици показују низак степен одобравања насилног понашања. Већина ученика исказује ставове противљења насиљу: 61% сматра да насиље треба пријавити наставнику, 78,8% противи се прикључивању насилнику, тј. понашању којим се охрабрује насилник, а 80,6% сматра да треба помоћи ономе ко је изложен вршњачком насиљу. Насупрот томе, мањи проценат ученика изражава ставове који одобравају насиље: 5% ученика верује да виктимизирани ученици заслужују да буду жртве насиља, а исти проценат ученика наводи да им је испољавање насиља према другима забавно.

Табела 1: Дескриптивне мере скале *Ставови о одобравању насилног понашања*

Тврдња	N	Min	Max	M	SD	Процентуални удео одговора				
						1	2	3	4	5
Ономе ко је изложен вршњачком насиљу треба помоћи да се заштити.	1.972	1,00	5,00	4,59	0,99	5,1%	1,2%	3,6%	9,6%	80,6%

Тврдња	N	Min	Max	M	SD	Процентуални удео одговора				
						1	2	3	4	5
Малтретирање слабијег од себе може да буде забавно. (P)	1.984	1,00	5,00	4,65	0,96	84,7%	6,4%	3,1%	1,3%	5,0%
Ако малтретирају или исмевају неког ко је слабији, он је сам за то крив. (P)	1.979	1,00	5,00	4,43	1,07	71,6%	12,0%	9,4%	2,0%	5,0%
Бесмислено је малтретирати или задиркивати слабије од себе.	1.978	1,00	5,00	4,16	1,49	14,9%	3,6%	3,8%	5,5%	72,2%
Погрешно је прикључити се онима који малтретирају или исмевају слабије од себе.	1.1976	1,00	5,00	4,31	1,43	14,0%	1,6%	2,9%	2,7%	78,8%
Нема ништа лоше у томе да се смејем са другима када малтретирају неког. (P)	1.973	1,00	5,00	4,70	0,89	86,8%	5,1%	3,0%	1,3%	3,8%
Када малтретирају или исмевају неког, то треба пријавити наставнику.	1.971	1,00	5,00	4,10	1,35	10,2%	4,1%	12,5%	12,1%	61,0%
Забавно је када неко често исмева исту особу у одељењу. (P)	1.969	1,00	5,00	4,66	0,91	84,4%	5,8%	4,7%	1,7%	3,4%
Они који су изложени вршњачком насиљу се због тога осећају лоше.	1.962	1,00	5,00	4,37	1,26	9,5%	1,7%	4,7%	5,8%	84,4%
Ставови о одобравању насилног понашања – скор	1.993	1	5	4,43	0,69	/	/	/	/	/

Напомена: P = реверзно кодирана ставка.

Повезаност ставова о одобравању насилног понашања и испољавања вршњачког насиља

Пирсонов коефицијент линеарне корелације показао је умерену негативну повезаност између ставова о одобравању насилног понашања и испољавања вршњачког насиља (Табела 2). То указује да је већи степен испољавања вршњач-

ког насиља повезан са нижим скором на скали ставова, односно са већим одобравањем насилног понашања.

Табела 2: Дескриптивна статистика и Пирсонова корелација између испољавања вршњачког насиља и ставова о одобравању насилног понашања

Варијабла	N	M	Min	Max	SD	1	2
1. Испољавање вршњачког насиља	2000	1,12	1	4	0,33	–	-0,384 ***
2. Ставови о одобравању насилног понашања	1993	4,44	1	5	0,69	-0,384 ***	–

Легенда: N – број испитаника; M – аритметичка средина; SD – стандардна девијација; Min – минимална вредност; Max – максимална вредност; приказан је Пирсонов коефицијент корелације (r). *** $p < .001$.

T-тест је показао да постоји статистички значајна разлика у ставовима о одобравању насилног понашања у односу на пол ученика (Табела 3). Девојчице су имале више скорове на скали ставова о одобравању насилног понашања у поређењу са дечама, што, имајући у виду смер скале, указује на нижи степен одобравања насилног понашања код девојчица, односно на виши степен одобравања насилног понашања код дечака. Величина ефекта, изражена Коеновим d коефицијентом, указује на умерену разлику између дечака и девојчица у ставовима о одобравању насилног понашања.

Табела 3: Разлике у ставовима о одобравању насилног понашања у односу на пол ученика

Варијабла	Мушки пол ^a M (SD)	Женски пол ^b M (SD)	df	t	p	Cohen's d
Ставови о одобравању насилног понашања	4,24 (0,77)	4,63 (0,54)	1623,16	-12,74	< 0,001	0,59

Легенда: ^a $n = 914$; ^b $n = 1008$. M = аритметичка средина; SD = стандардна девијација; df = степени слободе; t = вредности t-теста; p = ниво статистичке значајности; Коенов d = величина ефекта

Једнофакторска анализа варијансе показала је да не постоји статистички значајна разлика у ставовима о одобравању насилног понашања када је реч о разреду који ученик похађа (Табела 4). Иако су ученици IV разреда остварили највише, а ученици III разреда најниже скорове на скали, утврђене разлике нису статистички значајне. Величина ефекта, изражена ета квадратом (η^2), веома је мала, што указује на занемарљив допринос разреда разликама у ставовима о одобравању насилног понашања.

Табела 4: Разлике у ставовима о одобравању насилног понашања
у односу на разред ученика

Варијабла	I разред ^a M (SD)	II разред ^b M (SD)	III разред ^c M (SD)	IV разред ^d M (SD)	F (df1, df2)	p	η ²
Ставови о одобравању насилног понашања	4,41 (0,70)	4,45 (0,67)	4,39 (0,76)	4,50 (0,65)	2,48 (3, 1970)	0,060	0,004

Лејенда: ^a n = 458; ^b n = 475; ^c n = 470; ^d n = 571. M = аритметичка средина; SD = стандардна девијација; F = вредност F-тестова; df1 = степени слободе између група; df2 = степени слободе унутар група; p = ниво статистичке значајности; η² = ета квадрат, односно величина ефекта

Једнофакторска анализа варијансе показала је да постоји статистички значајна разлика у ставовима о одобравању насилног понашања када је реч о улози коју ученик има у вршњачком насиљу (Табела 5). Сидаков *post hoc* показао је да су жртве оствариле статистички значајно више скорове на скали у односу на насилнике (p < 0,001) и насилнике-жртве (p < 0,001), као и да су неукључени ученици остварили статистички значајно више скорове у односу на насилнике (p < 0,001) и насилнике-жртве (p < 0,001). Притом, разлике између жртава и неукључених ученика (p = 0,983), као и између насилника и насилника-жртава (p = 0,552), нису статистички значајне. Имајући у виду смер скале, резултати указују на то да насилници и насилници-жртве у већој мери одобравају насилно понашање, док неукључени ученици и жртве најснажније исказују ставове противљења насилном понашању. Иако су неукључени ученици остварили највиши просечан скор, њихово противљење насилном понашању није статистички значајно израженије у односу на жртве. Величина ефекта, изражена ета квадратом (η²), указује на умерен ефекат, што значи да улога ученика у вршњачком насиљу у умереној мери доприноси разликама у ставовима о одобравању насилног понашања.

Табела 5: Разлике у ставовима о одобравању насилног понашања у односу на улогу
ученика у вршњачком насиљу

Варијабла	Насилник ^a M (SD)	Жртва ^b M (SD)	Насилник- жртва ^c M (SD)	Неукључени ^d M (SD)	F (df1, df2)	p	η ²
Ставови о одобравању насилног понашања	3,88 (0,79)	4,50 (0,61)	3,72 (1,03)	4,52 (0,63)	69,23 (3, 1936)	< 0,001	0,097

Лејенда: ^a n = 65; ^b n = 408; ^c n = 115; ^d n = 1352. M = аритметичка средина; SD = стандардна девијација; F = вредност F-тестова; df1 = степени слободе између група; df2 = степени слободе унутар група; p = ниво статистичке значајности; η² = ета квадрат, односно величина ефекта

Дискусија

У београдским средњим школама утврђено је да ученици у просеку исказују низак степен одобравања насилног понашања. Већина ученика сматра да насиље треба пријавити и да је потребно помоћи жртви. Међутим, претходна истраживања указују да се ставови ученика не морају увек одразити на њихово поступање у конкретним ситуацијама вршњачког насиља. Наиме, велики број ученика, укључујући и половину посматрача, не предузима ништа када примети насиље, што указује на висок степен толеранције на насиље у конкретном школском контексту (Грмуша, 2024). Овај несклад између ставова и понашања Салмивали (Salmivalli, 2010) објашњава дифузијом одговорности. Када је у ситуацији вршњачког насиља присутно више посматрача, појединци могу имати смањен осећај личне одговорности да интервенишу, због чега се насилна интеракција може наставити. Осим тога, ученици често прате реакције других посматрача, па изостанак њихове реакције могу протумачити као знак да ситуација није довољно озбиљна да би се укључили.

Такође, у београдским средњим школама уочено је да је већи степен испољавања вршњачког насиља повезан са већим одобравањем насилног понашања, што је у складу са резултатима претходних истраживања (Espelage et al., 2018; Rigby, 2005; Salmivalli & Voeten, 2004; Van Goethem et al., 2010). Имајући у виду да је вршњачко насиље групни процес, ставови ученика о одобравању насилног понашања могу се тумачити у светлу хипотезе о хомофилији (Kandel, 1978). У оквиру овог теоријског становишта наглашава се тенденција ученика да се повезују са вршњацима сличних ставова, уверења и образаца понашања, чиме се унутар вршњачке групе одржава хомогеност ставова и понашања. С тим у вези, ученици који испољавају насилно понашање често се повезују са вршњацима сличних ставова и уверења, односно са онима који вршњачко насиље доживљавају као прихватљив облик понашања, што може додатно учврстити одобравање таквог понашања. Сем тога, ставови ученика могу се обликовати и под утицајем вршњачке групе и процеса конформизма (Berndt, 1979). Наиме, поједини ученици могу развијати позитивније ставове према вршњачком насиљу како би се прилагодили групним нормама и избегли изопштавање из вршњачке групе (Lam & Liu, 2007). С обзиром на то да индивидуални ставови ученика не могу у потпуности објаснити испољавање насилног понашања, будућа истраживања би, поред индивидуалних ставова, требало да обухвате и факторе на нивоу одељења и вршњачке групе.

У овом истраживању потврђени су налази претходних студија које указују да девојчице у већој мери исказују ставове противљења насилном понашању него дечаки. Добијени резултати могу се посматрати и у светлу истраживања која показују да су девојчице склоније просоцијалном понашању (Van der Graaff et al., 2018) и да испољавају емпатичније ставове према ученицима изложеним вршњачком насиљу (Garland et al., 2016; Gini et al., 2008).

Када је реч о разреду ученика, у ставовима о одобравању насилног понашања нису уочене разлике. Овај налаз није у складу са претходним истраживањима спроведеним на узорцима ученика основних школа, која указују да се са узрастом ставови ученика могу померати у правцу већег одобравања насилног понашања (Salmivalli & Voeten, 2004; Swearer & Cady, 2003). Одсуство разлика у овом истраживању може се делимично објаснити узрастом структуром узорка, будући да су истраживањем били обухваћени ученици средњих школа код којих ставови према вршњачком насиљу могу бити стабилнији него у млађем узрасту.

Поводом улога ученика у вршњачком насиљу, добијени резултати показују да насилници најснажније одобравају насилно понашање, затим следе насилници-жртве, док најизраженије ставове противљења таквом понашању исказују неукључени ученици, а потом жртве, што је у складу са претходним истраживањима (Salmivalli & Voeten, 2004; Wang et al., 2015).

Закључак

Главни закључак овог истраживања је да насилници и насилници-жртве у највећој мери одобравају насилно понашање, док најизраженије противљење показују ученици који нису укључени у вршњачко насиље. Из овог налаза произлази важна практична импликација, да би у оквиру превентивног рада посебну пажњу требало посветити насилницима и насилницима-жртвама јер управо ове групе ученика у највећој мери одобравају насилно понашање. Код насилника и насилника-жртва превентивне активности на индивидуалном нивоу могле би бити усмерене на преиспитивање уверења којима се насиље оправдава или нормализује, као и на развијање социјално-емоционалних компетенција, посебно способности да се покаже емпатија према ученику који је изложен насиљу, пружи подршку другима и усвоје ставови који јасно осуђују насилно понашање.

Прво ограничење овог истраживања односи се на попречни дизајн студије који омогућава сагледавање повезаности, али не и узрочно-последичних односа између ставова о одобравању насилног понашања и испољавања вршњачког насиља. Због тога налазе треба тумачити опрезно, јер није могуће са сигурношћу утврдити правац овог односа. Иако ставови могу утицати на насилно понашање ученика, могуће је и да ученици временом формирају уверења о насиљу која су у складу са њиховим понашањем, што се може објаснити механизмом когнитивне дисонанце (Festinger, 1957). С тим у вези, потребна су даља истраживања заснована на лонгитудиналном дизајну.

Друго ограничење везано је за усмереност истраживања искључиво на индивидуалне ставове ученика, те тако није обухватило одељенске и групне норме које могу бити повезане са испољавањем вршњачког насиља. Иако ученик може имати негативне ставове према насиљу, притисак вршњачке групе и прилагођавање групним нормама могу утицати на његово понашање у конкретним ситуацијама вршњачког насиља. Због тога би будућа истраживања требало да

обухвате, осим индивидуалних ставова ученика, и факторе на нивоу одељења и вршњачке групе.

Литература

- Ољача, М., Динић, Б. и Соколовска, В. (2015). Ефекти ставова према насиљу на насилно понашање ученика средњих школа: модераторска улога пола и агресивности. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 47(2), 285-304. <https://doi.org/10.2298/ZIPI1502285O>
- Попадић, Д., Плут, Д. и Павловић, З. (2014). *Насиље у школама Србије: анализа стања од 2006. године до 2013. године*. Београд: Институт за психологију.
- Arcadepani, F. B., Eskenazi, D. Y. G., Fidalgo, T. M., & Hong, J. S. (2021). An exploration of the link between bullying perpetration and substance use: A review of the literature. *Trauma, Violence, & Abuse*, 22(1), 207-214. <https://doi.org/10.1177/1524838019837593>
- Berndt, T. (1979). Developmental changes in conformity to peers and parents. *Developmental Psychology*, 15, 608-616.
- Cook, C. R., Williams, K. R., Guerra, N. G., & Kim, T. E. (2010). Variability in the prevalence of bullying and victimization: A cross-national and methodological analysis. In S. R. Jimerson, S. M. Swearer, & D. L. Espelage (Eds.), *Handbook of bullying in schools: An international perspective* (pp. 347-362). New York, NY: Routledge.
- Copeland, W. E., Wolke, D., Angold, A., & Costello, E. J. (2013). Adult psychiatric outcomes of bullying and being bullied by peers in childhood and adolescence. *JAMA Psychiatry*, 70(4), 419-426. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2013.504>
- Dymnicki, A. B., Antonio, T., & Henry, D. B. (2011). Levels and growth of specific and general norms for nonviolence among middle school students. *Journal of Adolescence*, 34, 965-976. <http://dx.doi.org/10.1016/j.adolescence.2010.11.012>
- Espelage, D. L., Hong, J. S., Kim, D. H. et al. (2018). Empathy, attitude towards bullying, theory-of-mind, and non-physical forms of bully perpetration and victimization among U.S. middle school students. *Child Youth Care Forum*, 47, 45-60. <https://doi.org/10.1007/s10566-017-9416-z>
- Farrington, D. P. (1993). Understanding and preventing bullying. *Crime and Justice*, 17, 381-458.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Evanston: Row, Peterson.
- Garland, T. S., Policastro, C., Richards, T. N., & Miller, K. S. (2016). Blaming the victim: University student attitudes toward bullying. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 26(1), 1-19. <https://doi.org/10.1080/10926771.2016.1194>
- Gini, G. (2008). Italian elementary and middle school students' blaming the victim of bullying and perception of school moral atmosphere. *The Elementary School Journal*, 108, 335-354. <https://doi.org/10.1086/528975>

- Grmuša, A. (2024). Bystander behaviors in bullying incidents: A cross-sectional study in Belgrade secondary schools. *Journal of Articles of the Faculty of Education in Užice*, 26, 47-66. <https://doi.org/10.5937/ZRPFU2426047G>
- Kandel, D. B. (1978). Homophily, selection, and socialization in adolescent friendships. *American Journal of Sociology*, 84, 427-436.
- Klomek, A. B., Sourander, A., & Elonheimo, H. (2015). Bullying by peers in childhood and effects on psychopathology, suicidality, and criminality in adulthood. *The Lancet Psychiatry*, 2(10), 930-941. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(15\)00223-0](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(15)00223-0)
- Lam, D. O. B., & Liu, A. W. H. (2007). The path through bullying - a process model from the inside story of bullies in Hong Kong secondary schools. *Child and Adolescent School Work Journal*, 24, 53-75.
- McConville, D. W., & Cornell, D. G. (2003). Aggressive attitudes predict aggressive behavior in middle school students. *Journal of emotional and behavioral disorders*, 11(3), 179-187.
- Modecki, K. L., Minchin, J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G., Runions, K. C. (2014). Bullying prevalence across contexts: a meta-analysis measuring cyber and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 5(5), 602-611. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2014.06.007>
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford, UK: Blackwell.
- Olweus, D. (1996). Revised Olweus bully/victim questionnaire. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*.
- Olweus, D., & Limber, S. P. (2010). Bullying in school: Evaluation and dissemination of the Olweus Bullying Prevention Program. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80(1), 124-134.
- Pejović Milovančević, M., Ispanović Radojković, V., & Popović Deusić, S. (2007). Bullying in Serbia elementary schools – facts and future ideas. *European Psychiatry*, 22(1), 330. <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2007.01.1100>
- Petty, R., & Cacioppo, J. (1986). *Communication and persuasion: Central and peripheral routes to attitude change*. New York: Springer-Verlag.
- Pickens, J. (2005). Attitudes and perceptions. In N. Borkowski (Ed.), *Organizational behavior in health care* (pp. 43-75). Jones and Bartlett.
- Ren P., Liu B., Xiong X., Chen J., & Luo F. (2023). The longitudinal relationship between bullying victimization and depressive symptoms for middle school students: A cross-lagged panel network analysis. *Journal of Affective Disorders*, 341, 42-51. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2023.08.048>
- Rigby, K. (2005). Why do some children bully at school? The contributions of negative attitudes towards victims and the perceived expectations of friends, parents and teachers. *School Psychology International*, 26(2), 147-161. <https://doi.org/10.1177/0143034305052910>
- Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 15(2), 112-120. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2009.08.007>

- Salmivalli, C., & Voeten, M. (2004). Connections between attitudes, group norms, and behaviour in bullying situations. *International Journal of Behavioral Development*, 28(3), 246-258. <https://doi.org/10.1080/01650250344000488>
- Swearer, S. M., & Cary, P. T. (2003). Perceptions and attitudes toward bullying in middle school youth: A developmental examination across the bully-victim continuum. *Journal of Applied School Psychology*, 19, 63-79. http://dx.doi.org/10.1300/J008v19n02_05
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) (2019). *Behind the numbers: Ending school violence and bullying*. <https://www.unicef.org/documents/behind-numbers-ending-school-violence-and-bullying>
- Van der Graaff, J., Carlo, G., Crocetti, E., Koot, H. M., & Branje, S. (2018). Prosocial behavior in adolescence: Gender differences in development and links with empathy. *Journal of Youth Adolescence*, 47, 1086-1099. <https://doi.org/10.1007/s10964-017-0786-1>
- Van Goethem, A. J., Scholte, R. H. J., & Wiers, R. W. (2010). Explicit and implicit bullying attitudes in relation to bullying behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38, 829-842. <https://doi.org/10.1007/s10802-010-9405-2>
- Wang, C., Swearer, S. M., Lembeck, P., Collins, A., & Berry, B. (2015). Teachers matter: An examination of student-teacher relationships, attitudes toward bullying, and bullying behavior. *Journal of Applied School Psychology*, 31(3), 219-238. <https://doi.org/10.1080/15377903.2015.1056923>
-

ATTITUDES TOWARD BULLYING AND BULLYING PERPETRATION IN BELGRADE SECONDARY SCHOOLS

Summary: This paper presents the results of a cross-sectional study examining the association between students' attitudes toward bullying and bullying perpetration, as well as differences in these attitudes by sex, grade level, and students' role in bullying. The study was conducted during the 2020/2021 school year on a sample of 2,008 students from grades 1–4 attending 19 secondary schools in Belgrade. The findings showed that higher levels of bullying perpetration were associated with greater approval of bullying. Girls showed lower levels of approval of bullying than boys, while no grade-level differences were found. With regard to bullying roles, bullies and bully-victims showed greater approval of bullying, whereas uninvolved students and victims expressed the strongest opposition to such behavior. The findings highlight the importance of preventive activities targeting bullies and bully-victims, particularly through challenging beliefs that justify or normalize bullying and promoting socio-emotional competencies.

Keywords: bullying, attitudes toward bullying, bullying perpetration, roles of students in bullying